

ПІЗНАВАЛЬНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ ЕТАПИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТІСТНОГО ПІДХОДУ В ПОЗАШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ

На сучасному етапі розвитку педагогічної теорії та практики особливої актуальності набувають проблеми вдосконалення форм і методів навчання, виховання, розвитку, соціалізації учнів у позашкільних навчальних закладах як шляхом оновлення методичних надбань новими формами та методами, так і за рахунок модернізації традиційних. З метою ефективної реалізації методики позашкільної освіти на основі компетентісного підходу постає питання про розробку системи організаційних форм та методів як складових методики, характерними особливостями яких має бути наявність елементів, зв'язків між ними, а також функціонального розподілу.

Значну увагу формам позашкільної освіти приділено в працях В.В. Вербицького, І.Г. Єрмакова, Н.В. Перепелиці, І.П. Підласого, Г.П. Пустовіта, Т.І. Сущенко, В.В. Ягупова та інших учених і педагогів позашкільних навчальних закладів. Водночас аналіз і застосування системи організаційних форм та методів роботи в позашкільних навчальних закладах залишався не визначеним.

Мета статті – розкрити основні організаційні етапи реалізації компетентісного підходу в позашкільній освіті.

У реалізації змісту позашкільної освіти на основі компетентісного підходу головна роль належить груповій та індивідуальній роботі. Цим і зумовлено розроблення сукупності форм і методів саме такої роботи, які доцільно застосовувати на заняттях у позашкільних навчальних закладах та інших соціальних інституціях з метою ефективного формування компетентностей особистості, підвищення якості позашкільної освіти.

Відповідно до мети, завдань і змісту позашкільної освіти запровадження та застосування форм і методів у методиці позашкільної освіти на основі компетентісного підходу має здійснюватися з урахуванням чотирьох етапів: пізнавального, практичного, творчого, соціалізаційного.

Перший етап – пізнавальний – спрямований на формування пізнавальної компетентності учнів, оволодіння та засвоєння ними понять, відомостей, навчального матеріалу за напрямками позашкільної освіти. У процесі роботи доцільно застосовувати такі форми й методи, як: розповіді, пояснення, бесіди, лекції, екскурсії, демонстрації тощо.

Розповідь, пояснення є методами, за допомогою яких у процесі групової та індивідуальної роботи в позашкільних навчальних закладах здійснюється введення дітей у світ техніки, культури, природи, науки. Вони передбачають розкриття навчального матеріалу, усний живий та образний, емоційний і послідовний виклад переважно фактичного матеріалу в пояснювальній чи оповідній формі. Так, кожна розповідь педагога в позашкільному навчальному закладі повинна мати конкретну тему й зміст, що забезпечує краще запам'ятовування та легше опанування змісту. При цьому структура розповіді повинна включати такі складові, як: початок, розвиток подій, кульмінаційний пункт, фінальна частина.

Наступний метод, який доцільно застосовувати на цьому етапі реалізації методики позашкільної освіти на основі компетентісного підходу, є пояснення, головною особливістю якого є теоретичне доведення або обґрунтування пе-

вних положень, явищ, тієї чи іншої інформації. Пояснення характеризується стислістю викладу питання й застосовується при засвоєнні нових термінів, понять. Конкретні пояснення педагог також надає, показуючи дітям прийоми, виробу, інструменти тощо. Варто відзначити, що при застосуванні розповіді та пояснення учень виступає в пасивній ролі. Педагог ставить перед учнями мету запам'ятати готову інформацію.

Важливим методом позашкільної освіти в процесі реалізації компетентнісного підходу в позашкільних навчальних закладах є бесіда, яка поживляє заняття, активізує увагу дітей. Її застосування має здійснюватися у вигляді запитань-відповідей педагога та учнів. Необхідно враховувати, що головною вимогою до бесіди є чітка система продуманих запитань і передбачуваних відповідей учнів.

Запитання мають бути конкретними, тобто учні мають чітко розуміти, про що йде мова. При цьому така бесіда має бути цілком підпорядкована основній ідеї та являти собою сукупність головних, другорядних і додаткових запитань. Доцільно залучати до бесіди всіх гуртківців. Запитуючи дітей, пропонуючи їм визначити, порівняти, проаналізувати, педагог виявляє рівень знань гуртківців, їх підготовку до роботи, а також ступінь засвоєння матеріалу.

Під час занять у позашкільних навчальних закладах доцільно використовувати ознайомлювальні та заключні бесіди. Так, при ознайомлювальних бесідах коротко повторюється пройдене, визначається мета заняття, що пробуджує в учнів цікавість до них. У заключній бесіді, що застосовується в методиці позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу, необхідно закріпити знання, здобуті на занятті. Доцільним є проведення розповідей, пояснень, бесід на теми: "Значення праці в житті людини", "Права й обов'язки кожного", "Захистимо себе", "Права очима дітей", "Правила безпеки руху", "Правила протипожежної безпеки", "Правила особистої гігієни та психогігієни", "Український рушник", "Доля села в долі держави", "Ми родом з дитинства" тощо.

Особливе місце серед форм і методів позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу має демонстрація, яка не тільки активізує увагу та сприйняття учнів, а й слугує дієвим засобом формування в них адекватних уявлень про предмети, явища, процеси в натуральному вигляді або в їх зображенні. При цьому демонстрація передбачає застосування різних видів наочного матеріалу, оскільки наочність охоплює різні види сприймання (зоровий, слуховий, дотиковий, нюховий) і в навчанні сприяє стійкому засвоєнню знань, розвиткові цілеспрямованого спостереження, логічного, аналітичного та образного мислення. Впливаючи не тільки на розум, а й на почуття учнів, збуджуючи емоційну сферу, наочні засоби навчання розвивають естетичні почуття, творчу уяву, фантазію, спонукають до подальшої дії.

Демонстрація використовується в тих випадках, коли треба сформувати у свідомості гуртківців правильний спосіб використання трудових дій. Відбір демонстрацій залежить від змісту матеріалу, мети його вивчення, досвіду й рівня підготовки учнів. Недоцільним є використання значної кількості об'єктів і тих, що не стосуються теми занять, а також об'єктів, які учні добре знають. Визначено, що доцільною в позашкільній освіті є демонстрація приладів, макетів, моделей та інших видів наочного матеріалу.

Наступною формою й методом реалізації методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу, що використовується для розгорнутого теоретичного повідомлення, наукового аналізу та обґрунтування певних питань, є лекції, лекційні заняття.

Лекції необхідно застосовувати для знайомства учнів зі змістом роботи гуртка, введення їх у світ науки, техніки, технології, культури й мистецтва. Водночас лекція повинна не тільки містити цінний у науково-пізнавальному відношенні матеріал, а й учити науково мислити.

При проведенні лекційних занять у позашкільних навчальних закладах слід дотримуватися структурування їх за такими частинами: вступна, основна, заключна. У вступній частині лекції учням необхідно надати інформацію про її тему, мету, актуальність та проблемні питання. В основній частині лекції педагогу необхідно розкрити безпосередній зміст лекційного матеріалу, питання, що розглядаються, подати їх систематизацію. У заключній частині важливим постає узагальнення розглянутих на лекції питань і формулювання висновків.

У позашкільних навчальних закладах доцільно проводити лекційні заняття на теми: “Твої права”, “Червона книга”, “Основні положення теорії вирішення творчих завдань (ТВТЗ)” тощо.

Наступною формою, яку доцільно використовувати на цьому етапі в методиці позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу, є тематичні зустрічі. Важливість цієї форми полягає в установленні безпосереднього контакту учнів з видатними людьми. Це зумовлено тим, що такі зустрічі сприяють збагаченню знань учнів, отриманню ними цікавої додаткової інформації, яскравих вражень, стимулюють пізнавальні зацікавлення.

Проведення зустрічі має передбачати підготовчий, основний та заключний етапи. Так, у процесі підготовчого етапу педагог з учнями має визначити тему зустрічі й особу, яку будуть запрошувати. Потім із запрошеною людиною досягається попередня домовленість про час та місце зустрічі, а також готується й реалізується план підготовки до зустрічі.

Основний етап передбачає безпосереднє проведення зустрічі. При цьому необхідними постають створення позитивної атмосфери під час зустрічі, ознайомлення запрошеної людини із закладом, гуртком, змістом їх роботи, а також постійна увага до гостя з боку дітей. Заключний етап зустрічі має спрямовуватися на узагальнення результату, підбиття підсумку зустрічі, визначення подальшої тематики таких заходів.

Доцільним у позашкільних навчальних закладах є проведення зустрічей з народними майстрами, видатними вченими, громадськими діячами, артистами тощо.

При використанні різноманітних організаційних форм і методів у процесі реалізації методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу значна увага має приділятися екскурсіям. Їх особливе значення полягає в тому, що учні отримують знання наочно, в природних умовах, сприймають явища в цілісності, накопичують багатий матеріал для спостережень, наступної роботи. Крім цього, екскурсії позитивно впливають на емоційну сферу учнів.

Відмінність екскурсії від навчального заняття як форми організації полягає в тому, що учні сприймають предмети і явища в природній чи відповідно організованій обстановці.

Екскурсії необхідно проводити в тісному взаємозв'язку з програмою й планом роботи гуртка. При цьому залежно від місця екскурсії в навчальному процесі їх можна поділити:

- за зв'язком з навчальними програмами (програмні та позапрограмні);
- за змістом (тематичні й комбіновані);
- за часом проведення (вступні, поточні, підсумкові);

– за навчальним предметом (технічні, біологічні, зоологічні, хімічні, фізичні та ін.).

Екскурсію необхідно готувати заздалегідь. Виходячи зі змісту гуртка, педагогу необхідно визначити природні, виробничі або культурні екскурсійні об'єкти й на них провести екскурсії. Організація і проведення екскурсій складається з декількох етапів, а саме: підготовчого, основного, підсумкового. Так, підготовчий етап включає безпосереднє складання плану проведення екскурсії, а також, у разі необхідності, повторення учнями пройденого матеріалу, пошук додаткової інформації про об'єкт екскурсії. Безпосередньо перед початком екскурсії проводиться інструктаж, де учням необхідно пояснити, як поводити себе під час екскурсії, в дорозі. Також необхідно дати вказівки щодо проведення самостійних спостережень і виконання певної роботи (зібрати матеріал для колекції, зробити записи, замальовки, фотографії та ін.).

Основний етап передбачає проведення екскурсії, під час якої педагог або екскурсовод, використовуючи різні методи (розповідь, пояснення, бесіду, спостереження), розкриває тему екскурсії. Бажано активізувати пізнавальну діяльність учнів методами бесіди та спостереження, що сприяє цілеспрямованому сприйманню об'єкта вивчення. Для цього на початку екскурсії необхідно дати загальну характеристику цього об'єкта, а відтак, організувати спостереження й виконання учнями практичних завдань.

Важливо продумати підсумковий етап екскурсії. Передусім, це бесіда на самому об'єкті, під час якої учні отримують відповіді на запитання, які виникли, уточнюють певні теоретичні й практичні знання навчальної програми з предмета.

Подальша робота проводиться на навчальних заняттях. Так, за матеріалами екскурсії учні можуть підготувати звіти у вигляді невеличких описів, колекцій, які згодом експонуються на виставці. Спостереження, зроблені під час екскурсії, доцільно використовувати на наступних заняттях, вивчаючи відповідний матеріал.

Варто особливу увагу приділити екскурсіям на підприємства, на виставки, в музеї тощо. Так, у процесі екскурсій на виробництво учні можуть познайомитися з різними видами машин, технологічними процесами, операціями виготовлення виробів, виробничими професіями; екскурсії на виставки, експозиції знайомлять учнів із досягненнями культури, мистецтва, техніки тощо.

Другий етап – практичний – у методиці позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу позначено практичною підготовкою учнів у процесі групової та індивідуальної роботи, більшою особистою активністю гуртківців, формуванням практичної компетентності. Доцільним постає застосування організаційних форм і методів, спрямованих на формування практичних умінь і навичок, серед яких: вправи, інструктажі, практичні й лабораторні роботи, семінари, репетиції тощо.

Важливе значення в процесі практичної підготовки учнів при реалізації методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу мають вправи, що є повторним багаторазовим виконанням однакових трудових дій для формування вмій та навичок.

Організація вправ включає в себе необхідний їх підбір, розташування в певній послідовності й постійне повторення з поступовим переходом від однієї вправи до іншої з відповідним розподілом часу. При цьому підбір вправ здійснюється відповідно до змісту навчального матеріалу та дій учнів на заняттях, обсягу вмій і навичок, які вони мають засвоїти під час цих занять, а також обумовлюється дидактичними вимогами до вправ (посильність і доступність, цілеспрямованість, усвідомленість тощо).

У процесі реалізації методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу послідовність вправ має забезпечувати поступове нарощування складності в їх виконанні, вести учнів від простого до складного. При встановленні цієї послідовності необхідно передбачити, щоб попередні вправи допомагали виконанню наступних, а наступні закріплювали та вдосконалювали раніше здобуті вміння й навички. Залежно від характеру виконуваної роботи варто застосовувати різні види вправ. При цьому шляхом відпрацювання окремих вправ гуртківці опановують необхідні вміння, навички, технології. З'ясовано, що серед вправ доцільним є виконання вправ з організації робочого місця, користування приладдям та інструментами тощо.

Наступний метод, який необхідно застосовувати на всіх практичних заняттях у методиці позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу, є інструктаж, що полягає в коротких, лаконічних та чітких вказівках щодо виконання тих чи інших дій. Інструктаж треба використовувати при навчанні дітей практичних дій. Це зумовлено тим, що кожен учень за допомогою інструктажу повинен усвідомити мету, завдання та послідовність виконання роботи. При цьому особливо дієвим правильний показ відповідних дій.

Залежно від застосування в процесі реалізації методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу інструктаж може бути вступний, поточний та заключний. Так, вступний інструктаж проводиться на початку заняття, а також перед виконанням практичного завдання для ознайомлення з послідовністю виконання кожної операції. Проведення такого інструктажу варто здійснювати фронтально для всієї групи. При цьому поточний інструктаж педагог має проводити для окремих учнів, які не виконали завдання, а заключний інструктаж – у кінці кожного заняття. У методиці позашкільної освіти обов'язковим є проведення інструктажу з техніки безпеки, охорони безпеки життєдіяльності тощо.

Основне місце серед організаційних форм і методів у реалізації методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу має відводитися практичним заняттям, під час яких учні засвоюють шляхи, способи та засоби застосування теоретичних знань на практиці, унаслідок чого в них формуються вміння й навички. Практичні заняття необхідно проводити в кабінетах, майстернях, навчальних лабораторіях, оснащених необхідними засобами навчання, технікою тощо. Перелік тем практичних занять визначається навчальною програмою гуртка, дисципліни, предмета.

При реалізації методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу в позашкільних навчальних закладах практичне заняття має включати попередню теоретичну підготовку учнів, визначення загальної проблеми та її обговорення, практичне розв'язання завдань, їх перевірку й оцінювання. Зокрема, на практичному занятті педагог повинен організувати детальний розгляд учнями окремих теоретичних положень та формувати перелік практичних завдань, які необхідно виконати. Кожне практичне заняття доцільно розпочинати із чіткого визначення його теми, основних питань, місця та ролі цього заняття як структурної одиниці в загальній системі практичних занять. Усі компоненти практичного заняття мають перебувати в тісному взаємозв'язку, але мета й завдання – це та основа, навколо якої організовується все заняття.

При визначенні мети та завдань практичного заняття необхідно спиратись на те, щоб активізувати учнів до навчання, вказувати, які потрібно отримати результати та шляхи їх досягнення. При цьому обов'язкове усвідомлення і сприйняття учнями навчального матеріалу.

Загальновідомо, що існує прямий зв'язок між практичними та теоретичними заняттями. Практичні заняття є продовженням, а іноді й доповненням теоретичних. На практичних заняттях у процесі реалізації методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу доцільно проводити перевірку знань теоретичного матеріалу. Виявлення прогалин у цьому сприяє здійсненню зворотного зв'язку в системі “педагог – учень – педагог”.

У переліку практичних робіт, зокрема в науково-технічному напрямі позашкільної освіти у підготовчо-технічних гуртках позашкільних навчальних закладів, доцільним є виготовлення закладинок (кошеня, цуценя, клоун тощо), виробів з елементами гофрування (гаманець, сумочка), на основі складеного навіпл аркуша паперу (левеня, жабка, ведмедик, слон), технікою орігамі (літак, стріла, пароплав, човник, дзьоб птаха, лебідь, гава), складання композицій з виготовлених виробів тощо. При цьому в еколого-натуралістичному напрямі позашкільної освіти варто проводити практичні роботи на теми: “Конвалія”, “Первоцвіт”, “Пролісок”, “Збери букет з осіннього листя”, “Від якого дерева листочок”, “Для чого потрібен цей предмет” тощо.

Наступною організаційною формою позашкільної освіти, яку необхідно застосовувати при формуванні практичної компетентності, є лабораторні роботи. Вони розширюють, поглиблюють, деталізують теоретичні знання і спрямовані на підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу, прищеплення вмінь і навичок.

Лабораторні роботи передбачають експерименти чи досліди з метою практичного підтвердження окремих теоретичних положень. Вони проводяться в спеціально обладнаних навчальних лабораторіях за допомогою відповідного обладнання, приладів, техніки тощо. Лабораторне заняття повинно включати проведення поточного контролю за підготовленістю учнів до конкретної лабораторної роботи, виконання завдань, оформлення індивідуального звіту про виконану роботу та її захист.

Під час лабораторних робіт у процесі реалізації методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу доцільно проводити дослідження властивостей технічних, природних, мистецьких об'єктів, вивчення та спостереження за їх особливостями.

Наступна організаційна форма позашкільної освіти, яку доцільно застосовувати в процесі формування практичної компетентності в позашкільних навчальних закладах, є семінарські заняття, що спрямовані на набуття практичних умінь і навичок спілкування, поглиблення та закріплення знань, обговорення теоретичних проблем.

У процесі реалізації методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу семінарські заняття доцільно проводити з учнями, які мають відповідну підготовку й досвід самостійного вивчення складних наукових і практичних проблем. На кожному семінарському занятті необхідно оцінювати підготовку учнями рефератів, їх виступи, активність у дискусії, уміння формулювати та відстоювати свою позицію тощо.

Важливим є проведення таких семінарських занять: “Я і моє майбутнє”, “Моя кар'єра”, “Людина і світ професій”, “Екологія позитивного спілкування”, “Шлях до успіху”, “На тернистому шляху до себе”, “Збережи природу”, “Без верби та калини немає України”, “Заповідник”, “Розумні машини”, “Турбота” тощо.

Наступною організаційною формою, яку варто застосовувати, особливо в художньо-естетичному напрямі, є репетиція. Вона сприяє повторенню, відпра-

цюванню, удосконаленню техніки виконання учнями навчального матеріалу. Так, репетиція є основною формою підготовки вистав, концертів, естрадних та циркових програм тощо. Необхідним є проведення оркестрових і танцювальних репетицій, репетицій за голосовими партіями тощо.

Висновки. Отже, у сучасних умовах реалізації позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу важливим є врахування чотирьох етапів: пізнавального, практичного, творчого, соціалізаційного. При цьому пізнавальний етап забезпечує оволодіння учнями знаннями, поняттями, відомостями навчального матеріалу за напрямками позашкільної освіти, а практичний – формування практичних умінь та навичок особистості.

Література

1. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики : наук.-метод. посіб. / [за ред. І.Г. Єрмакова]. – Запоріжжя : Центріон, 2005. – 640 с.
2. Про позашкільну освіту : Закон України // Освіта України: нормативно-правові документи : зб. нормат. док. / [голов. ред. В.Г. Кремень]. – К. : Міленіум, 2001. – С. 229–251.
3. Педагогіка : учеб. пособ. для пед. училищ / С.П. Баранов, Л. Р. Болотина, В.А. Слостенін. – М. : Просвещение, 1987. – 368 с.
4. Перепелиця Н.В. Загальна педтехнологія роботи гуртків та інших творчих об'єднань у позашкільних навчальних закладах : навч.-метод. посіб. / Н.В. Перепелиця. – Суми, 2004. – 90 с.
5. Подласый И.П. Педагогіка : учебник / И.П. Подласый. – М. : Высш. образование, 2006. – 540 с.
6. Позашкільна освіта в Україні : навч. посіб. / [за ред. О.В. Биковської]. – К. : ІВЦ АЛКОН, 2006. – 224 с.
7. Сущенко Т.І. Позашкільна педагогіка: навч. посіб. / Т.І. Сущенко. – К. : ІСДО, 1996. – 144 с.
8. Ягупов В.В. Педагогіка : навч. посіб. / В.В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

БОЙКО С.М.

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В ПРОФІЛАКТИЦІ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Останніми роками в умовах трансформації українського суспільства дедалі частіше спостерігаються кризові явища у сфері шлюбно-сімейних відносин. Вони виявляються в загостренні сімейних конфліктів, зростанні кількості неблагополучних сімей, збільшенні розлучень, поширенні фактів насильства в сім'ях тощо. У цілому рівень сімейного благополуччя певною мірою визначається якістю відносин у системі “батьки – діти”. Сімейні конфлікти призводять до сімейного неблагополуччя, унаслідок чого, як правило, страждають діти. Дитина стає “розмінною монетою” у взаєминах батьків.

Як відомо, виховна функція сім'ї є однією з основних, вона визначає морально-соціальний базис людської особистості. Виховна функція сім'ї залежить від батьків, їхньої соціальної спрямованості, якісних потреб, цінностей, орієнтації й становища кожного з подружжя в сім'ї. Радянські педагоги А.С. Макаренко та В.О. Сухомлинський підкреслювали, що формування етичних якостей особистості починається в ранньому дитинстві. “Головні основи виховання закладаються до п'яти років – писав, А.С. Макаренко, – і те, що ви зробили до п'яти років, – це 90% усього виховного процесу, а потім виховання людини продовжується, обробка триває, але загалом ви починаєте куштувати ягідки, а квіточки, за